

مروری بر دیوان حافظ

شرح و مطبوع غزل‌های حافظ

اقتباس و گردآوری
احمد فراهانی

سرشناسه: فراهانی، احمد، ۱۳۰۷-

Farahani, Ahmad

عنوان قرارداد: دیوان، شرح

عنوان و نام پدیدآور: مروری بر دیوان حافظ: شرح و تطبیق غزل‌های حافظ/ اقتباس و گردآوری احمد فراهانی.

مشخصات نشر: تهران: نشر رویش، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۷۹۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۴۰-۰۷-۴

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: شرح و تطبیق غزل‌های حافظ.

عنوان دیگر: شرح و تطبیق غزل‌های حافظ.

موضوع: حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان -- نقد و تفسیر

موضوع: Hafiz, Shamsoddin Mohammad ۱۴ Criticism and interpretation of Divan -- ۱۴th century . Divan

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۸ ق. -- تاریخ و نقد

موضوع: Persian poetry ۱۴ History and criticism of ۱۴th century --

موضوع: غزل، فارسی -- ایران -- قرن ۸ ق. -- تاریخ و نقد

موضوع: Ghazals, Persian -- Iran -- History and criticism of ۱۴th century --

شناسه افزوده: حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان، شرح

شناسه افزوده: Hafiz, Shamsoddin Mohammad ۱۴ Divan . Commentaries of ۱۴th century .

رده بندی کنگره: ۱۳۹۸/۴/۵۴۳۵ PIR

رده بندی دیویی: ۸۰۰/۷۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۱۷۰۸۸

مروری بر دیوان حافظ

شرح و تطبیق غزل‌های حافظ

اقتباس و گردآوری: احمد فراهانی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۴۰-۰۷-۴

نوبت چاپ: اول؛ تابستان ۱۳۹۸

تعداد: ۱۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات رویش

چاپ و صحافی: هنگام

تلفن ناشر: ۰۹۲۱۱۷۶۸۰۹۶/۶۶۶۹۵۳۸۶

www.rooyeshbook.com

حق چاپ و تکثیر متعلق به نویسنده است.
هرگونه برداشت منوط به کسب اجازه از نویسنده است
و در موارد جزئی استناد به متن با ذکر منبع مجاز است.

زهرست مطالب

۹	مقدمه و توضیح
۱۳	آشنایی با حافظ
۱۳	معرفی حافظ
۱۵	زندگانی حافظ
۱۷	غربت حافظ
۱۷	مکاشفه حافظ
۱۷	شهرت عالمگیر حافظ
۱۹	فصل کوچ حافظ
۲۱	حافظ در نگاه صاحب نظران (عرفان حافظ)
۲۱	۱- استاد عبدالحسین زرین کوب
۲۴	۲- استاد مرتضی مطهری
۳۱	۳- استاد بهاءالدین خرمشاهی
۳۳	وقایع عصر حافظ
۳۳	۱- نقلی از: عزیزالله کاسب
۳۷	۲- نقلی از: تیمور برهان لیموده‌ی
۴۸	شیوه شاعری حافظ از نظر تیمور برهان

۳۹	حافظ و منتقدان
۳۹	۱- نقلی از: تیمور برهان لیموده‌ی
۴۰	۲- نقلی از: ابوالقاسم انجوی شیرازی
۴۱	منتقدان حافظ از زبان استاد مطهری
۴۳	حافظ از دیدگاه‌های مختلف
۵۱	توضیحی بر نحوهٔ ثبت غزل‌های حافظ
۵۳	سپاس و امتنان
۵۵	فهرست غزل‌ها (به ترتیب الفبایی و حروف آخر)
۷۱	شرح غزل‌ها
۶۵۹	سخن پایانی (حافظ ناشناخته)
۶۶۱	فهرست کلمات شرح شده
۶۸۵	فهرست اشعار
۶۹۵	فهرست منابع
۶۹۹	واژه‌نامه

مقدمه و توضیح

آشنایی من با حافظ از دوران کودکی، به گونه‌ای دادن به ترنم غزل‌هایی که همیشه بر زبان پدر جاری بود آغاز شد و وقتی توانستم خوانم، الفتی پیدا کردم با یک نسخه قدیمی از دیوان حافظ که با گذشت سالها و کثرت مطالعه به تدریج جلد و اوراق ابتدا و انتهایش پاره و فرسوده گردیده بود.

در سال ۱۳۶۸ دیوان کوچکی خریدم که از روی نسخه دکتر غنی و قزوینی نوشته شده بود، ضمن مطالعه آن با برخی کلمات و عبارات در ابیات و غزلیات مواجه شدم که با آنچه از دوران طفولیت و نوجوانی از دیوان قدیمی منزل پدری در ذهن و در خاطر داشتم متفاوت بود و مرا به جابجایی و تغییرات و تصحیح ابیات وادار می نمود. این تفاوت‌ها مرا با سوالات و چالش‌ها و تردیدهایی مواجه می ساخت که ناچار به تدریج برایشان جواب‌هایی پیدا کنم.

ده سال بعد دوستی ادیب و صاحب‌قلم، دیوان گرانقدر استاد ابوالقاسم از حسن شیرازی را به من توصیه نمود و نسخه‌ای از آن را در اختیارم قرار داد که با اشتیاق مطالعه نمودم و همان ابیات و کلمات آشنای نسخه قدیمی خود را در آن دیدم که با توضیحات و اشارات استاد طی چندین سال تلاش و کوشش و بررسی و مقابله همراه بود، من با شوق و انگیزه برآن شدم که نسخ دیگر دیوان خواجه شیراز را مورد بررسی و مطالعه و مقابله قرار دهم. و از سال ۱۳۸۰ با مطالعه و بررسی و تفحص در چند نسخه دیوان خواجه شیرازی و سپس مقایسه و مقابله آنها آغاز نمودم.

سپس از سال ۱۳۸۵ به یادداشت و تطبیق ابیات غزلیات خواجه به ویژه ابیات و غزلیاتی که تعبیر و تفسیر معانی و لغات دشوار آنها نیاز به توضیح و دقت بیشتری بود پرداختم، در آغاز با استفاده از دیوان خواجه به کوشش دکتر خطیب‌رهبر که معانی لغات و ابیات را

به نحو مطلوبی ذیل هر غزل شرح نموده بود و در ادامه با تطبیق و مقایسه چند نسخه معتبر دیگر، حدود دویست غزل از غزلیات خواجه را با توضیح معانی لغات و ابیات دشوار به ویژه لغات عربی در غزلیات ملمّع در یک دفتر ثبت نمودم و این کار سبب شوق و انگیزه‌ای مضاعف در من شد و مرا وادار ساخت تا تمامی غزلیات را به همان صورت که شرح نمودم (مطلع هر غزل و معانی ابیات و لغات دشوار) برای علاقمندان حافظ به رشته تحریر درآورم و حاصل کار خویش را در این کتاب تقدیم علاقمندان خواجه شیراز کنم. تا چه قبول افتد و چه در نظر آید».

نسخه‌های معتبر دیوان خواجه که از آن‌ها استفاده کرده‌ام، عبارتند از:

۱- دیوان حافظ، نوشته و تدوین ابوالقاسم انجوی شیرازی، نخستین دیوان معتبری بود که مورد مطالعه و تفحص قرار گرفت و در اکثر ابیات ذکر شده در آن، هیچ مورد جابجایی و تغییر عبارتی که شعر را از اصالت و زیبایی و ظرافت دور کرده باشد، ندیدم، این دیوان بیش از پانزده سال از غزلیات معروف خواجه را که در نسخه‌های «دکتر غنی و علامه قزوینی» گم شده در بر دارد.
برای نمونه به منابع عربی آن اشاره می‌شود:

گفتم که خط کردی و تدبیر نه این بود
گفتا چه توان کرد که تقدیر چنین بود

و غزل دیگر:
مژده ای دل که مسیح نفس می‌آید
که زانفاس خوشش بوی کسی می‌آید

و ایضا:

امروز شاه انجمن دلبران یی...
دلبر اگر هزار بود دل بر آن یکی ست

۲- دیوان لسان الغیب خواجه حافظ شیرازی بر اساس نسخه «قدسی» با مقدمه و تحقیق عزیزالله کاسب که با شرح ابیات و توضیح لغات ۶۰۰ غزل همراه است که ۱۰۵ غزل بیشتر از نسخ علامه قزوینی و دکتر غنی معرفی و شرح می‌نماید. و از این ابیات حدود ۷۵ غزل از ۱۰۵ غزل را در نسخه قدیمی که قبلاً بود، در اختیار داشتم دیده بودم.

۳- دیوان کامل حافظ شیراز، با مقدمه، تصحیح و استناد نیم‌مر برهان لیموده‌ی، که این نسخه نیز شامل همان ۶۰۰ غزل شرح شده قبل می‌باشد.

۴- غزلیات خواجه شمس‌الدین حافظ شیرازی، به کوشش «محمد حسن رضائی»، این دیوان با قطع کوچک چاپ شده و حاوی ۴۰۰ غزل گلچین از خواجه شیراز است، با همان اصالت ابیات نسخ قدیمی معتبر و سی غزل از ۴۰۰ غزل آن نیز از جمله غزل‌هایی است که در نسخ دکتر غنی و قزوینی نیامده مانند غزل معروفی با مطلع:

ای دل غلام شاه جهان باش و شاه باش
پیوسته در حمایت لطف اله باش

کلیه ابیات اصلاحی (با اختلاف اندک در چند بیت) و نیز در چند غزل که مصراع یک بیت با مصراع بیت دیگر ترکیب و یک بیت از قلم افتاده، مانند این دو بیت در غزل «سحرم دولت بیدار به‌بالین آمد...»:

مرغ دل باز هوادار کمان ابرویی است

که کمین صیدگهش جان و دل و دین آمد

در هوا چند معلق زنی و جلوه کنی

ای کبوتر نگران باش که شاهین آمد

(که در نسخ دکتر غنی و علامه قزوینی، مصراع اول بیت اول با مصراع دوم بیت دوم آمده و دو مصراع دیگر حذف شده است).

و هم‌چنین در چند غزل دیگر که مصراع ابیات جابجا شده است، بعضی در هر چهار نسخه و بعضی در سه نسخه از چهار نسخه دیوان «متن دفتر» که مورد استفاده قرار گرفته، به طور یکسان ضبط شده که در جای خود و ذیل غزل خواهد آمد. چند سال قبل هم نسخه چاپ سنگی قدیمی دیگری از دیوان خواجه را که در هندوستان و بیش از صد سال قبل از آن تاریخ چاپ شده بود، مطالعه نمودم و بعضی غزلیات نسخ قدیم مثل غزل: «ای دل غلام شاه جهان باش و شاه باش...» را در آن دیدم که متأسفانه امکان دسترسی و مطالعه بیشتر میسر نگردید.

دیوان خواجه به سعی «سایه» نیز مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت، که در آن تعداد غزلیات خواجه را ۱۴۱ غزل ثبت کرده و ۱۶ غزل دیگر را مشکوک دانسته و به آخر دیوان منتقل کرده است و توضیحاتی در بعضی ابیات و غزلیات دارد که در موقع خود و ذیل هر غزل درج می‌گردد.

در نهایت سپاس و امتنان از عزیزانی که مرا در فراهم آوردن این کتاب یاری نموده‌اند

در بدو امر باید از فرزند و نوه عزیزم خانم سلیه افشار که چند سال قبل از من خواست که یادداشتها و ورق‌پاره‌های پراکنده را که در دستم بود جمع‌آوری نمایم و سپس همراه و مشوق سخت کوشم در تنظیم این کتاب به نوشتن «یگرم» (شرح و معنی غزلیات سعدی) بود، سپاس و تشکر نمایم، او که خود دستی به قلم دارد و به نوشته‌هایم ارج می‌نهد. مشوق مطلع و آگاه دیگر و دوست بسیار گرامیم آقای فیدون شامی که یکی از کتاب‌های مرجع این دفتر را «نسخه محمد قدسی» (چند سال پیش چپین دیوان حافظ به سعی «سایه» تألیف آقای هوشنگ ابتهاج و «از کوچه زندان» تألیف دکتر عبدالحسین زرین‌کوب و کتب دیگر را نیز در اختیارم قرار دادند، و در طول مدت نوشتن کتاب از پیگیریه‌ها و راهنمایی‌های ایشان بهره‌مند بودم.

تشکر می‌کنم از دوست ادیب و صاحب قلم (آقای محمود نامی) که همان‌طور که در مقدمه کتاب ذکر گردید، اولین بار دیوان استاد ابوالقاسم انجوی شیرازی را به من در اختیارم قرار دادند تا سبب اشتیاق بیشتر به مطالعه و تفحص در سایر نسخ دیوان خواجه شوم و نیز از کتاب «فرهنگ ناب حافظ» تألیف ایشان شمه‌ای هم از زندگی خواجه (از تولد تا شهرت عالمگیرش) را در ابتدای نوشته‌ام بیاورم.

سپاس و امتنان از آقای حبیب‌الله کوشا دوست دیرین و سرکار خانم محترم‌شان برای در اختیارگذاشتن کتاب دیگر مرجع دفتر «دیوان کامل حافظ به اهتمام تیمور برهان لیموده‌ی» و سپاس و امتنان از آقای احمد سرویان و سرکار خانم محترم‌شان به خاطر اهدای کتاب «غزلیات خواجه شمس‌الدین حافظ شیرازی به کوشش محسن رضائی». و از دوست محترم و گرامی آقای کاظم خویی که از علاقمندان حافظ می‌باشند و دیوان حافظ را به انجوی شیرازی را در اختیارم گذاشتند تا در موقع نوشتن و تنظیم نهایی مطالب به عنوان یک کتاب مرجع از آن بهره‌گیرم.

سپاس و امتنان از آقای ابوالقاسم حسین‌زاده که در چند نوبت کتابهای با ارزشی چون «حافظ‌نامهٔ بهادالدین خرمشاهی» و «در جستجوی حافظ» تألیف رحیم ذوالنور و «دیوان حافظ به اهتمام سید محمدرضا جلالی‌ناینسی و دکتر نذیراحمد» را مدتها در اختیارم قرار دادند و نیز از راهنماییهای ایشان و مراجعه به کتاب لغات بهرهٔ بسیار گرفته‌ام. و همچنین از سرکار خانم «تانی» نیز سپاس و تشکر داشته باشم که اولین بار با کتاب با ارزش «حافظ‌نامهٔ خرمشاهی» آشنایم کردند و بسیار از آن بهره بردم. و از فرزندان عزیزم سیدکاظم شیرازی و سید یحیی شیرازی که با صبر و حوصله در ترجمه لغات عربی غزلیات و ابیات ملمع دیوان حافظ و همچنین غزلیات ملمع دیوان سعدی، یاری دادند و به‌سرانجام رسانیدند. و در پایان از برادر گرامی آقای حسین فراهانی که تاپ اولیه این نوشتار را بر عهده گرفتند، تمثال تشکر و سپاس را دارم و برای جملهٔ این عزیزان آرزوی بهروزی می‌نمایم. با امید به احیای گذشته‌ها، مورد نظر و استفادهٔ پژوهندگان و محققان خصوصاً علاقمندان حافظ قرار برد.

احمد فراهانی